

ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა

მცხეთა-არმაზში 1940 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილია დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა, რომლებიც, როგორც ირკვევა, შესრულებულია ქართულად, ქართული ალფაბეტით.

საქითხს ამ ძეგლთა შესახებ დაწვრილებით ვენებით ცალკე ნარკვევში, ხოლო ამგზის ვიძლევიტ მოკლე ცნობას ორი ძეგლის გამო, დებულებათა სახით.

I

ბერცუმ (ბარაცმან) პიტიახშის ინიციალები, ქართული დამწერლობით შესრულებული (70—96 წლებისა)

არმაზის საპიტიახშო ნეკროპოლში (სამარხი № 3) აღმოჩენილ იქნა, 1940 წ. 23 ნოემბერს, ვერცხლის ლანგარი.

ლანგარი დიდი ზომისაა (დიამეტრი — 48 სანტიმეტრი). ლანგარი ნამუშევარია კარგი ოსტატ-მქანდაკებელის მიერ, შესრულებულია იშვიათი ხელოვნებით. ლანგარის გული და კიდე-წრე ორნამენტირებულია.

ლანგარზე მოიპოვება სამი წარწერა: ორი ბერძნულად, ხოლო ერთი, როგორც ქვემოთ გამოირკვევა, შესრულებულია ქართულად.

აქ ჩვენ განვიხილავთ პირველ ბერძნულ წარწერას და ქართულ წარწერას (რაც შეეხება მეორე ბერძნულ წარწერას, რომელიც არ წარმოადგენს ინტერესს აქ აღძრული საკითხებისათვის, ამგზის აღარ ვეხებით).

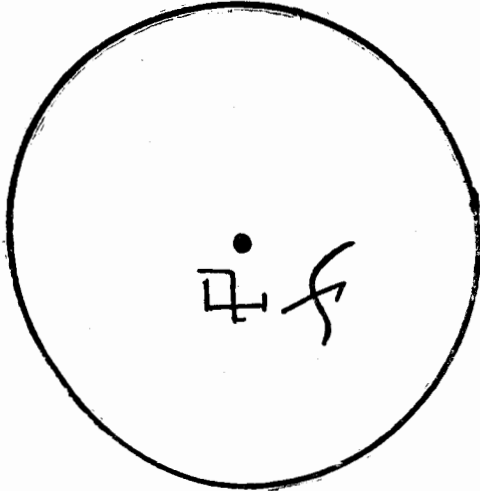
ქრონოლოგიური თანრიგით ჯერ შესრულებულია პირველი ბერძნული წარწერა, შემდეგ ქართული. ორივე წარწერა მოთავსებულია ლანგარის ფსკერზე (ქუსლზე) ქვემო მხარიდან¹.

¹ წარწერების ტექნიკა სხვადასხვაა (ბერძნული გამოყვანილია—პუნქტირით, ქართული—მთლიანი ხაზით).

ბერძნული წარწერა, რომელიც გარშემო მისდევს ფსკერის გარეწრეს, იკითხვის ამრიგად¹:

Ἐγὼ βασιλεὺς Φιλῶ Δάδης ἐχαρισάμην Βερσιόμα πιτιάξῃ
= „მე მეფემან ფლავიოს-დადემან გიწყალობე [ეს ლანგარი] ბერცუმ² პიტიახშსა“.

მეორე წარწერა, რომელიც ჩვენ ქართულად მიგვაჩნია, მოთავსებულია ფსკერის შუაგულ ადგილას, წრით შემოვლებულ არეში. იგი შეიცავს ორ ასოს, რომლებიც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, აღნიშნავს ლანგარის პატრონის ინიციალებს. ამ ასოებს შემდეგი მოხაზულობა აქვს:

(წრე და წრეში მოთავსებული ასოები მოყვანილი გვაქვს იმავე ზომით, როგორც ორიგინალშია)³.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ ასოები ლანგარზე ამოკვეთილია დახელოვნებული ოსტატის მიერ; ხაზები ზუსტად და ფაქიზად არის გაკლებული ლითონზე მკვეთრი იარაღით და ასოებს პალეოგრაფიულად მკაფიოდ ჩამონაკეთილი სახე აქვთ.

*

საკითხავია, რა შრიფტს ეკუთვნის ეს ასოები, — არის იგი ქართული? ჩანს, არის.

თუ გავითვალისწინებთ იმ ეპოქას, რომელსაც ეკუთვნის ეს ძეგლი (ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისი საუკუნეები), ქართულ ძეგლებზე მოსალოდნელია წარწერები შემდეგი შრიფტებით: ბერძნული, არამეული, ან ამავე არამეულის განშტოება — ფალაური, და ქართული.

მაგრამ ეს ასოები არ არის არც ბერძნული, არც არამეული, ან არამეულ-ფალაური.

¹ ბერძნული წარწერა დეშიფრირებულია პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

² საკუთარი სახელი Βερσιόμα — უნდა წაითხულ იქნას როგორც ბერცუმ (ძველ-ქართულში დამოწმებულია შემდეგი სახეობანი ამავე სახელისა: ბარცომი და ბარაცმანი).

³ ყველა ნახაზი, მოთავსებული ამ წერილში, შესრულებულია ორიგინალების მიხედვით მხატვრის რენე შმერლინგის მიერ.

ამავე დროს აქ ჩვენ გვაქვს ტიპური მოხაზულობა ძველ-ქართული დამწერლობისა.

ეს ასოები შესაძლოა გაშიფრულ იქნას მხოლოდ როგორც ქართული ასოები; პირველი ასოა — ბ, მეორე ასო — ქ:

ბ = ბ; ქ = ქ.

ასოების კონფიგურაციის შესახებ აქ საჭიროა ზოგიერთი განმარტება.

მეორე ასო „ქ“ ჩვეულებრივი ტიპისაა, იგი უდგება იმ მოხაზულობას, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ სხვა ჩვენ დრომდე მოღწეული ძეგლებიდან.

რაც შეეხება ასოს „ბ“, აქ არის სხვაობა ერთ დეტალში: ჩვენს ძეგლზე ამ ასოს აქვს ორი კუდი (ერთი ქვემოთკენ, მეორე მარჯვნივსკენ), ხოლო ჩვენს დრომდე მოღწეულ უფრო გვიანი ხანის წარწერებში (V საუკუნისა და შემდგომი დროისა) ამ ასოს აქვს მხოლოდ ერთი კუდი (ქვემოთკენ). შეადარეთ:

ჩვენი ძეგლის ასო:

გვიანდელი ხანის პარალელები (კუთხოვანი ტიპისა):

(ნახევრად თავშეკრული).

(თავშეკრული).

(თავახსნილი).

რით უნდა აიხსნას ჩვენი წარწერის „ბ“-ში ზედმეტი მარჯვენა კუდის არსებობა? აქ ორი შესაძლებლობაა დასაშვები:

1. აქ შეიძლება გვქონდეს ერთ-ერთი ძველი ვარიანტული სახეობა ასო „ბ“-ს დაწერილობისა. საუკუნეთა განმავლობაში ასოებს, როგორც ცნობილია, თანდათან ეცვლებათ სახე, ზოგჯერ ემატება ესა თუ ის ზედმეტი ხაზი, ზოგჯერ აკლდება. ასე, მაგალითად, თვით ერთი საუკუნის მანძილზე, V—VI საუკუნეთა ფარგლებში, ასო „მ“ ქართულ ძეგლებში ზოგჯერ წარმოდგენილია როგორც ოვალი, ზედმეტი ნიშნის გარეშე, ზოგჯერ კი ერთვის ან კუდი, ან პატარა წრე:

(=საპაკდუხტის ძეგლი).

(=ბოლნისი).

(=ურბნისი).

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან ისიც, რომ იმ არქაულ პროტოტიპში, საიდანაც მომდინარეობს ქართული ალფაბეტი, სახელდობრ არქაულ ბერძნულში, ასო „ბ“ ჩვენ გვხვდება ქვემო კუდით, ხოლო პარალელურად განის კუდით.

ეს ერთი შესაძლებლობა.

2. მაგრამ ამის გვერდით დასაშვებია მეორე შესაძლებლობაც, სახელდობრ ის, რომ აქ გვაქვს ლიგატურა, ე. ი. ასოსთან „ბ“ შერწყმულია მეორე ასო.

ლიგატურიან დაწერილობას ქართულში, როგორც ირკვევა, ადრინდელი ტრადიცია აქვს. იგი წარმოდგენილია ერთ-ერთ უძველეს ჩვენს დრომდე მოღწეულ წარწერაში — ანაგ-კახაის ძეგლში ვახტანგ გორგასარის დროისა (V ს.), აგრეთვე სასანური ხანის ფულზე (VI საუკ.)¹.

თუ ჩვენ დავუშვებდით, რომ ჩვენს წარწერაში ასოსთან „ბ“ შერწყმულია მეორე ასო, მაშინ, ასოების ბუნებრივი მიჯრის მიხედვით, ლიგატურის გახსნა არ წარმოადგენს სიძნელეს.

მოვიგონოთ მაგალითისათვის, თუ როგორ იხსნება სასანიანთ ხანის ფულზე ლიგატურა ბ+ნ:

წერია შერწყმულად **ბნ**, ხოლო იხსნება: **ბ ნ**

ასევე ჩვენი ლიგატურა, ასოების ბუნებრივი მიჯრის თანახმად, ასეთნაირად გაიხსნება:

წერია შერწყმულად **ბნ**: ხოლო იხსნება: **ბ ნ**.

ხოლო თუ ჩვენ ვივარაუდებთ, რომ ჩვენი ძეგლის წარწერაში წარმოდგენილია თავგახსნილი ვარიანტი ასოსი „ბ“ (**= ბნ**), მაშინ ლიგატურის არსებობა აქ კიდევ უფრო ნათელი ხდება:

წერია შერწყმულად: **ბნ**, ხოლო იხსნება: **ბ ნ**.

რას აღნიშნავს ცალკეული ასოები ლიგატურისა?

პირველი ასო ეს არის „ბ“ — უმეტესაქლებოდ, სუფთა მოხაზულობით, ზედმეტი ხაზის გარეშე.

ხოლო მეორე ასოში უნდა ამოცნობილ იქნას არქაული სახე ასოსი „პ“.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილს თავის კაპიტალურ გამოკვლევაში „ქართული დამწერლობათ-მცოდნეობა“ (გვ. 208—209) — ჩვეულებრივის საბუთთანობით დადგენილი აქვს, რომ ქართულ ალფაბეტში არქაული სახე ასოსი „პ“ იმ ტიპისა იყო, როგორსაც ვხედავთ ლიგატურის მეორე ასოში.

მაშასადამე, ჩვენი ლანგარის წარწერა ასე უნდა გაიხსნას:

1. იმ შემთხვევაში, თუ აქ არა გვაქვს ლიგატურა, ასოები წაიკითხება ამრიგად: ბ. ძ.

2. იმ შემთხვევაში, თუ აქ წარმოდგენილია ლიგატურა, წაიკითხება ამრიგად: ბ. პ. ძ.

¹ ამას გარდა, ლიგატურიანი დაწერილობა წარმოდგენილია ანტიკური ხანის ძეგლზე მიპრდატ მეფის დროისა, რომელიც I—II საუკუნეებს ეკუთვნის (იხ. ქვემოთ).

შემდეგი საკითხი, — რას აღნიშნავს ეს ასოები?

ამის მიხედვით, რომ ეს ასოები არ არის შემთხვევითი მინაწერი, არამედ მოთავსებულია ნიშნულ ადგილას, ამოკვეთილია ლანგარის ფსკერის შუაგულში, წრით შემოვლებულ არეში, — ჩვენ საფუძველი გვეძლევა დავასკვნათ, რომ აქ გვაქვს ამ ლანგარის პატრონის ინიციალები.

თავდაპირველად აქ საჭიროა გავითვალისწინოთ, თუ როგორ აღინიშნებოდა ვინაობა უძველესი ხანის ქართულ ძეგლებში. აქ ჩვენ გვაქვს სამი ვარიაცია ვინაობის აღნიშვნისა:

1) სახელი+2) მაშის სახელი;

1) სახელი+2) თანამდებობა (ტიტული);

1) სახელი+2) თანამდებობა (ტიტული)+3) მაშის სახელი.

ამრიგად, ჩვენი ლანგარის ინიციალებიდან პირველი ასო „ბ“ უნდა აღნიშნავდეს ლანგარის პატრონის სახელს.

და რომ ეს ასეა, ამას ადასტურებს ქართული წარწერის შეხვედრა ბერძნულთან.

როგორც ვნახეთ, ბერძნული წარწერის ცნობის თანახმად, ეს ლანგარი ნაწყალობევი ყოფილა მეფის ფლავიოს-დადეს მიერ ბერცუმ პიტიახშისათვის. ლანგარის პატრონი ყოფილა ბერცუმ პიტიახში. ხოლო ქართულ წარწერაში პირველი ასო, რომელიც უნდა აღნიშნავდეს პატრონის სახელის ინიციალს, მართლაც არის ასო „ბ“.

ამრიგად, ასოში „ბ“ ჩვენ გვაქვს ინიციალი სახელისა: „ბერცუმი“.

მაშასადამე, ამ წარწერის ვითარება ასე წარმოგვიდგება. როდესაც ეს ლანგარი, ნაწყალობევი მეფის მიერ, შემოსულა ბერცუმის ოჯახში, მას შემდეგ ფსკერის შუა წრეში ამოუქდევიათ თვით პატრონის ინიციალები.

რაკი ინიციალების პირველი ასოს მნიშვნელობა ამოცნობილია, ამით ძირითადი საკითხი — წარწერის ქართულობა — დადგენილად უნდა ჩაითვალოს.

განვავრძოთ ამის შემდეგ ძიება და გავარკვიოთ ინიციალების მეორე ნაწილის მნიშვნელობა.

როდესაც ჩვენ ამოვხსენით პირველი ასო ინიციალებისა („ბ“=„ბერცუმ“), პირველი აზრი, რომელიც დაგვებადა, ის იყო, რომ მეორე ნაწილი ინიციალებისა აღნიშნავს ტიტულს: „ქართლისა პიტიახში“ resp. „პიტიახში ქართლისაჲ“.

შევამოწმოთ, თუ რამდენად საბუთიანი იქნებოდა ასეთი დაშვება?

თავდაპირველად იმის შესახებ, თუ როგორი სინტაქსური წყობა არის მოსალოდნელი იმ ხანაში, რომელიც აქ ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს: „პიტიახში ქართლისაჲ“, თუ „ქართლისა პიტიახში“.

თუმცა უფრო არაქუელია პირველი წყობა „პიტიახში ქართლისაჲ“, მაგრამ მასალების გათვალისწინება გვიჩვენებს, რომ უკვე ანტიკურ ხანაში ორივე

წყობა არის მოსალოდნელი, როგორც „პიტიახში ქართლისაჲ“, ისე „ქართლისა პიტიახში“.

კერძოდ. მეორე ტიპის წყობა: „ქართლისა პიტიახში“, „ქართლისა კათოლიკოზი“ და მისთანანი დამოწმებულია ადრეულ საშუალო საუკუნეთა ქართულ ძეგლებში.

ხოლო, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ამნაირვე მეორე ტიპის წყობა დამოწმებულია აგრეთვე უძველესი ხანის გეოგრაფიულ სახელებშიაც: უფლის-ციხე (= ციხე უფლისაჲ), ველის-ციხე, რუის-თავი, წყაროის-თავი, ტასის-კარი, დოლის-ყანა და სხვანი.

ჩვენს წარწერაში, როგორც მკითხველი შეამჩნევდა, ინიციალების მეორე ნაწილი თავისუფლად იხსნება როგორც ტიტული: პიტიახში ქართლისაჲ resp. ქართლისა პიტიახში.

მართლაც ლიგატურაინი დაწერილობის შემთხვევაში ჩვენ აქ გვაქვს ინიციალები:

პ. პ. = პ[იტიახში] პ[ართლისაჲ].

ხოლო თუ ჩვენ დავუშვებთ, რომ აქ გვაქვს არა ლიგატურა „პ. პ.“, არამედ ერთი ინიციალი „პ“, ასეთ შემთხვევაშიაც იგი შესაძლოა გახსნილ იქნას როგორც იმავე ტიტულის მეორე სახეობა: პ[ართლისა პიტიახში]. საქმე ის არის, რომ ძველ-ქართულში მიღებული იყო ეგრეთწოდებული ერთასოიანი დაქარაგმებაც, როდესაც ცნობილი ტიტულები აღინიშნებოდა მხოლოდ ერთი ასოთი, თუნდაც ტიტული ორი და მეტი სიტყვისაგან ყოფილიყო შემდგარი. მაგალითად, ინიციალები:

წ ~ აღნიშნავდა: „წილკნელი ეპისკოპოსი“.

ჭ ~ აღნიშნავდა: „ჭყონდიდელი მთავარ-ეპისკოპოსი“.

ასევე „ქ“ შესაძლოა ამოშიფრულ იქნას როგორც პ[ართლისა პიტიახში]. პიტიახშიობა იმდენად მნიშვნელოვანი ტიტული იყო, რომ იგი შესაძლოა თავისუფლად აღნიშნული ყოფილიყო ერთასოიანი დაქარაგმების წესითაც.

ამრიგად, თითქოს არ არსებობს არავითარი დაბრკოლება, რომ მეორე ნაწილი ჩვენი ინიციალებისა გავხსნათ ასეთნაირად:

1. ლიგატურის შემთხვევაში: ბ. პ. პ. = ბ[ერცუმ] პ[იტიახში] პ[ართლისაჲ];

2. ულიგატუროდ: ბ. პ. = ბ[ერცუმ] პ[ართლისა პიტიახში].

მაგრამ ამგვარი გახსნა ინიციალებისა მაინც სათუოდ უნდა ჩაითვალოს, და აი რატომ. საქმე ის არის, რომ იმ ეპოქაში, რომელიც აქ ჩვენი განხილვის საგანს შეადგენს, ყველა ჯერჯერობით აღმოჩენილ ძეგლებზე, გამოუკლებლივ, ტიტული არმაზელი პიტიახშებისა აღნიშნულია მხოლოდ როგორც „პიტიახში“, დაურთველად სიტყვისა „ქართლი“. მართალია, ყველა ეს პირნი იყვნენ პიტიახშინი ქართლის ქვეყნისა, და მათი რეზიდენცია იყო ქალაქი „ქართლი“¹, მაგრამ გავრცელებული სახეობა ტიტულისა დასახელებულ ეპოქაში, ჩანს, ყოფილა მარტივად „პიტიახში“, და ჯერჯერობით არ გვაქვს არც ერთი მაგალითი ამ ეპოქიდან, რომ ამ ოფიციალურ ტიტულს „პიტიახში“ ერთვოდეს თვით სიტყვა „ქართლი“. ამრიგად, ეს გარემოება ეჭვს ქვეშ აყენებს ზემოთ წარმოდგენილ ინტერპრეტაციას.

¹ „ქართლი“ ერქვა როგორც ქვეყანას, ისე ქალაქსაც (ქალაქ არმაზს).

ამას გარდა მხედველობაში მისაღებია აგრეთვე თვით ხასიათი ასოების განლაგებისა ლიგატურაში. საქმე ის არის, რომ მეორე ასო „პ“ შეერთებულია არა მესამე ასოსთან „მ“, არამედ პირველ ასოსთან „ბ“. ხოლო თუკი მესამე ასო „მ“ აღნიშნავდეს ცნებას „ქართლისაჲ“, მაშინ მეორე ასო „პ“, საფიქრებელია, შეერთებული იქნებოდა სწორედ მესამე ასოსთან, რომელთანაც იგი ერთ ცნებას გამოხატავს: პ+მ (=პიტიახში ქართლისაჲ). ხოლო ლიგატურაში ენლა სულ სხვა წყობაა: ბ+პ ქ (=ბერცუმ+პიტიახში ქ...).

ამრიგად, საფიქრებელი ხდება, რომ ინიციალი „ქ“ არ უნდა ნიშნავდეს სიტყვას „ქართლი“.

მაშ რას აღნიშნავს იგი?

გამორიცხვის საშუალებით ჩვენ გვჩნება ერთადერთი შესაძლო ვარიანტი, რომ უკანასკნელი ასო „ქ“ აღნიშნავს მამის სახელს.

მამასადამე, ინიციალები ამრიგად უნდა გაიხსნას:

1. ლიგატურის შემთხვევაში; ბ. პ. მ. = ბ[ერცუმ] პ[იტიახში] მ[... = ძმ].

2. ულიგატუროდ: ბ. მ. = ბ[ერცუმ] მ[... = ძმ].

*

ამის შემდეგ გამოსარკვევი რჩება, თუ ვისი ძე უნდა ყოფილიყო ბერცუმ პიტიახში.

ამ საკითხის გამო ჩვენ ამგზის დაკვამყოფილებით რამდენიმე მოკლე შენიშვნით (უფრო დაწვრილებით — სპეციალურ ნარკვევში).

ბერცუმ პიტიახში, როგორც ეს ირკვევა ბერძნული წარწერიდან, იყო ხელისუფალი იბერიის მეფისა, რომლის საპატიო სახელწოდება ყოფილა ფლავიოს-დადე.

ეს საპატიო სახელწოდება იბერიის მეფეს, ცხადია, მიუღია ფლავიოსის სახლის რომის იმპერატორთა პატივსაცემად. ამის მიხედვით ეს მეფე იბერიისა ცხოვრობდა 70—96 წწ.

ქართული ნაციონალური მატიანეების ტრადიციის თანახმად, ქართული სახელი იბერიის იმ მეფისა, რომელიც თანამედროვე იყო ფლავიოსთა სახლისა (ე. ი. მეფისა, რომელსაც მიუღია საპატიო სახელწოდებად „ფლავიოს-დადე“) — არის ქარძამი. ხოლო ქარძამის თანამმართველად მოიხსენება ბარცომი.

ქართულ ნაციონალურ მატიანეებში I საუკუნის უკანასკნელი მესამედიდან ვიდრე II საუკუნის მეორე ნახევრამდე, როგორც ცნობილია, ჩამოთვლილია „იმიერი“ მეფენი და „ამიერი“ თანამეფენი. მატიანეების კრიტიკული შესწავლიდან ირკვევა, რომ „იმიერ“ მეფეთა სახელით მატიანეებში იგულისხმება სრულიად იბერიის მეფენი, ხოლო „ამიერ“ თანამეფეთა სახელით — არმაზელი პიტიახშები, რომლებიც იყვნენ მეფის მოადგილენი, ვიცემეფე (არმაზელი პიტიახში — ეს არის იგივე სტრაბონის მიერ მოხსენებული „შემდგომი“ მეფისა, მეორე პირი მეფის შემდეგ).

ამრიგად, ქართულ მატიანეებში დასახელებული ქარძამი, რომელიც „იმიერ მეფედ“ არის მოხსენებული, არის სრულიად იბერიის მეფე, ხოლო მისი „ამიერი“ თანამმართველი ბარცომი (იგივე ბარაცმანი) — არის არმაზელი პიტიახში.

ეს ბარცომი, ქართული მატთანებისა — როგორც ირკვევა — იდენტურია ჩვენს წარწერაში მოხსენებულ ბერცუმ პიტიახშთან; აქ ჩვენ გვაქვს სამმაგი შეხვედრა: 1. შეხვედრა სახელისა; 2. შეხვედრა თანამდებობისა; 3. შეხვედრა თარიღისა (I საუკუნის ბოლო მესამედი ქართული მატთანებისა = 70—96 წლები ჩვენი წარწერისა).

დასასრულ, გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება: საისტორიო წყაროების ჩვენებიდან დასტურდება, რომ პიტიახშები იყვნენ „სეფე-წულნი“, ისინი სამეფო გვარეულობას ეკუთვნოდნენ. ხოლო კერძოდ არმაზელი პიტიახში, რომელიც იყო უზენაესი ხელისუფალი მეფის შემდეგ, ცხადია, ინიშნებოდა თვით მეფის უახლოეს მკვიდრთაგან, ისინი, ჩანს, იყვნენ პირველ რიგში თვით უფლისწულები, მეფის ძენი.

ამის გამო საფუძველი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ პიტიახში ბერცუმ ი, რომელიც დადგენილი ყოფილა პიტიახშად მეფე ქარძამის დროს, ჩანს, იყო მეფე ქარძამის ახლო მკვიდრი, საფიქრებელია, თვით უფლისწული, მეფის ძე.

და რომ ეს ასე ყოფილა, ამას ადასტურებს ჩვენი ლანგარის ინიციალები, რომელიც უნდა გაიშიფროს ამრიგად:

ბ[ერცუმ] პ[იტიახში] ძ[არძამის-ძმ].

II

იბერიის მეფის მიჰრდატ ფარსმანის-ძის დროინდელ სტელაზე წარმოდგენილი ვენჯელი, შესრულებული ქართული დამწერლობით

არმაზის იმავე საპიტიახშო ნეკროპოლში 1940 წელს 25 ნომბერს აღმოჩენილ იქნა სტელა ერთ-ერთი პიტიახშის საფლავისა.

სტელაზე მოიპოვება წარწერა, შესრულებული არამეული დამწერლობით.

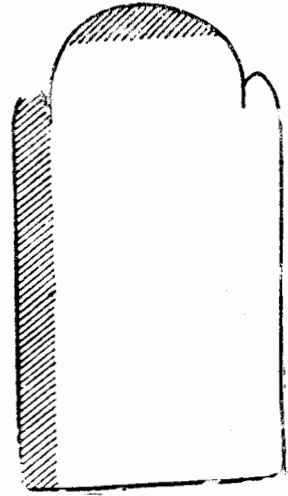
ამას გარდა სტელაზე მოიპოვება რამდენიმე ცალკეული სპეციფიკური ნიშანი, რომელიც, როგორც ქვემოთ გამოირკვევა, ქართულ დამწერლობას წარმოადგენს.

ვიდრე ამ ნიშნების ამოშიფრვას შევუდგებოდეთ, საჭიროა ჯერ გავითვალისწინოთ, თუ რა სახე ჰქონდა თავდაპირველად სტელას, და თუ როგორ არის განლაგებული ეს სპეციფიკური ნიშნები სტელაზე.

სტელა ამჟამად დაზიანებულია (ჩამომტვრეული აქვს ზემო ნაწილი და მარჯვენა მხარე)¹. სტელის შენახული ნაწილის კონფიგურაციის მიხედვით

¹ სტელის დაზიანება შემდეგით არის გამოწვეული. სტელა, რომელიც თავდაპირველად ამართული ყოფილა პიტიახშის საფლავზე. უფრო გვიან ხანაში (—როდესაც პიტიახშთა სასაფლაო მოშლილა), გამოუყენებიათ სხვა დანიშნულებისათვის, — როგორც ერთ-ერთი კედელი ქვის კუბოსი; იმისათვის, რომ სტელა შეთანაბრებული ყოფილიყო ზომის მიხედვით ქვის კუბოს სხვა კედლებთან, სტელისათვის ჩამოუტეხებიათ ზემო ნაწილი და მარცხენა გვერდის მხარე.

სტელას თავდაპირველად შემდეგი სახე ჰქონია: ზევით მორგვალეული ყოფი-
ლა, ხოლო გვერდებში, მარჯვნივ და მარცხნივ, ორი ყურე ჰქონია დატანე-
ბული:

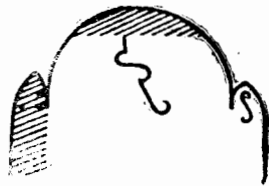
სურათზე შტრიხებით არის დაფარული სტელის ჩა-
მოტეხილი ნაწილები.

სტელის ზომა (შენახული ნაწილისა): სიმაღლე 161
სანტიმეტრი; განი 69 სანტიმეტრი.

დასახელებული სპეციფიკური ნიშნები, რომელიც ჩვენ ქართულ დამწერ-
ლობად მიგვაჩნია, მოთავსებულია სტელის ზემო ნაწილში (ვიდრე დაიწყებო-
დეს არამეული დამწერლობის გაბმული ტექსტი) და განლაგებულია ამრიგად:

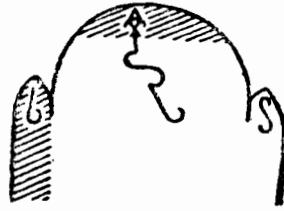

(ფოტო სტელის ზემო ნაწილისაჲ).

(ნახაზი სტელის ზემო ნაწილისა.—შტრი-
ხებით დაფარულია ჩამოტეხილი ზევითა
მხარე და მარცხენა მხარე).

ძეგლის არსებული სახის გაცნობის შემდეგ ვიძლევი რესტავრაციას ძეგლისას იმ სახით, როგორც მას, ჩვენი აზრით, თავდაპირველად ჰქონდა.

რას წარმოადგენს ეს სპეციფიკური ნიშნები, რომელიც მოთავსებულია, ასე ვთქვათ, საპატიო ადგილას, სტელის თავში.

ცხადია, ეს არ შეიძლება იყოს და არც არის შემთხვევითი რაიმე ნიშნები, ანდა ორნამენტი (ნუ დაგვავიწყდება ამასთან, რომ ეს ნიშნები წარმოდგენილია არა შემთხვევითს საფლავის ქვაზე, არამედ სახელმწიფოს უმაღლესი ხელისუფალის — პიტიახშის სტელაზე).

ერთადერთი შესაძლო ახსნა არის ის, რომ აქ გვაქვს სახელობითი ვენზელი, გამოსახული ასო-ნიშნებით.

შევუდგეთ ამის შემდეგ ამ ვენზელის მნიშვნელობის ამოშიფრვას.

ცენტრალური რთული ნიშანი, როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, წარმოადგენს ეგრეთწოდებულ ლიგატურას, რამდენიმე ნიშნის შეერთებას.

ეს ლიგატურა შედგება სამი ნაწილისაგან, სამი ნიშნისაგან:

თუ რას წარმოადგენს პირველი ნიშანი

(რომელიც დაზიანებულად არის დაცული), ამ საკითხს ჩვენ აქ ამგზის ღიად ვტოვებთ და ვეხებით ცალკე სპეციალურ ნარკვევში (ეს ნიშანი, როგორც ირკვევა, არის სიმბოლო მფლობელობისა).

რაც შეეხება მეორე და მესამე ნიშანს, აქ ჩვენ გარკვევით გვაქვს ასოები, რომლებიც, ცხადია, აღნიშნავენ სახელს.

რომ ამ ორი უკანასკნელი ნიშნის სახით ჩვენ გვაქვს სწორედ ორი ნიშანი, არც მეტი, არც ნაკლები, და რომ ეს ორი ნიშანი წარმოადგენს ასოებს, ეს სრულიად უდავოდ დასტურდება შემდეგის მიხედვით: ეს ორი ნიშანი წარმოადგენილია არა მხოლოდ ლიგატურაში, არამედ ამავე დროს ცალ-ცალკე ყოფილა გამოსახული ძეგლის ყურეებზე.

სახელდობრ, პირველი ნიშანი მოაბოგება ძეგლის მარჯვენა ყურეზე:

S

ხოლო მეორე ნიშანი, სტელის კონფიგურაციის და წარწერის კომპოზიციის მიხედვით, ცხადია, მოთავსებული უნდა ყოფილიყო მარცხენა ყურეზე:

L

მაშასადამე, ლიგატურის სახით წარმოდგენილი ასო-ნიშნები თვით ძეგლ-

ზედვე ყოფილა გაშიფრული, როგორც ორი ასო:

SL

რომ ეს ასოები ასეთი თანრიგით მისდევნენ:

SL

, ენ დასტურდება იმის მი-

ხედვით, რომ ლიგატურაში ჯერ წარმოდგენილია პირველი ასო, ხოლო შემდეგ მეორე.

შემდეგი საკითხი: ასოების შრიფტის სადაურობა.

თუ რომელ შრიფტს ეკუთვნის ამ ვენზელის ასოები, ეს არ იწვევს არავითარ ეჭვს.

თუ გავითვალისწინებთ ეპოქას, რომელსაც ეკუთვნის სტელა (I—II საუკუნეები ჩვენი წელთაღრიცხვისა), აქ, როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, შესაძლოა წარმოდგენილი იყოს შემდეგი შრიფტები, რომელთა ხმარება დამოწმებულია ანტიკური ხანის იბერიაში: ბერძნული, არამეული, არამეულის განშტოება — ფალაური, ანდა ქართული.

ხოლო ჩვენი ძეგლის ვენზელის ასოები არ არის არც ბერძნული, არც არამეული ან ფალაური; არც ერთი ხაზით იგი არ მიაგავს არც ერთ ამათგანს, აქ ჩვენ სრულებით განსხვავებული დამწერლობა გვაქვს.

მაშასადამე, აქ ჩვენ უნდა გვქონდეს ქართული დამწერლობა, და ეს ასეც არის. საკმაოა დავხედოთ ამ ასოებს, რათა ჩვენ ამოვიცნოთ ქართული შრიფტი.

აქ ჩვენ გვაქვს უმეტესაკლებოდ ტიპიური ქართული ასოები (ასომთავრული), როგორადაც იგი ცნობილია უძველესი ძეგლებით:

S = შ. L = ს.

საკითხავია ამის შემდეგ, რა სახელი იმალება ამ დაქარაგმებული ასოებით „შ—ს“.

ქართული დამწერლობის უძველეს ძეგლებში საკუთარი სახელების ორ-ასოიანი დაქარაგმების დროს ყოველთვის აღინიშნება ხოლმე სახელის პირ-ველი ასო და უკანასკნელი ასო, მაგალითად:

ღთ=დავით (ბოლნისის წარწერა 478—503 წლებისა); ბნ=გურგენ (სა-სანიანთ ხანის ქართული ფული VI ს.).

ეს უკანასკნელი მაგალითი სასანიანთ ხანის ფულისა მით უფრო მნიშვნელოვანია ჩვენი საკითხისათვის, რომ აქ შემოკლება ბნ (=გურგენ) წარმოდგენილია სწორედ ლიგატურის სა-ხითვე, როგორც ჩვენს ძეგლში, — ლიგატურაში მოცემულია პირველი და უკანასკნელი ასო.

ამრიგად, ჩვენი ძეგლის ლიგატურაში აღნიშნულია სახელი, რომლის პირ-ველი ასოა „ჰ“, ხოლო უკანასკნელი ასო „ს“.

თუ სახელდობრ რომელ სახელს აღნიშნავს ეს დაქარაგმებულად წარმოდ-გენილი „ჰ—ს“, ამისი ახსნა, ცხადია, უნდა მოგვეცეს მეორე წარწერამ (არა-მეული დამწერლობით შესრულებულმა), რომელიც მოთავსებულია ამავე ძეგლზე.

როდესაც ჩვენ ამოვხსენით ამ ლიგატურის ქართულობა, არამეული დამ-წერლობით შესრულებული ტექსტის ამოშიფრვა ჯერ კიდევ არ იყო დაწყე-ბული. საქმე ის არის, რომ არამეული დამწერლობის ტექსტი იმდენად დაფა-რული იყო მტვერითა და ღორღით, რომელიც ჩაჭდებული იყო წარწერის ტექსტში, რომ ტექსტის მთლიანი გარჩევა არ ხერხდებოდა. ამავე დროს წარ-წერის გარეცხა-გასუფთავებაც სახიფათო იყო, რომ წარწერა არ დაზიანე-ბულიყო.

ასეთ ვითარებაში, ვიდრე წარწერა გასუფთავდებოდა, ჩვენ შევძელით ამოგვეშიფრა არამეული დამწერლობით შესრულებული წარწერის მხოლოდ ნაწილი; კერძოდ პირველ სტრიქონში — დასაწყისი ტექსტისა, რომელიც ასე ითარგმნება:

„მეფე შაპრლატ, მეფე დიდი, ძე ფარსმან მეფისა დიდისა...“

მეორე სტრიქონში:

„ძე „zjwh“-ისა...“

რაკი, ამრიგად, არამეული დამწერლობის ტექსტი მთლიანად ამოკითხული არ იყო, ჩვენი დასკვნების გამოქვეყნება ამ ძეგლის ქართული ასო-ნიშნების შესახებ ნაადრევად მივიჩნიეთ; ჩვენ დავკმაყოფილდით წინასწარი მოხსენებით ამ საგანზე, სადაც წარმოვადგინეთ ის ძირითადი დებულებანი, რაც ზევით გვქონდა აღნიშნული, ე. ი.:

1. ძეგლზე წარმოდგენილი სპეციფიკური ნიშნები ეს არის სახელობითი ვენზელი.

2. პირველი რთული ნიშანი წარმოადგენს ლიგატურას, შემდგარს ქარ-თულ ასოებისაგან „ჰ—ს“.

3. ძეგლის ყურეებზე მოცემულია იგივე ქართული ასო-ნიშნები განცალ-კევებით.

4. ეს ასოები აღნიშნავს სახელს, რომლის პირველი ასოა „ჰ“, ხოლო უკანასკნელი ასო „ს“.

ამასთან გამოთქვამდით მოსაზრებას, ხომ არ იმალება ამ დაქარაგმების სახით „ჰ—ს“ სახელი „ქვეახოს“. აღრინდელი სახეობა სახელისა „ქვეახოს“ resp. „ჯავახოს“ (||ჯავახ). ასეთ ეჭვს ბაღებდა ის გარემოება, რომ თვით ტექსტში გვხვდება ეს სახელი zjwh; ამავე დროს არამაზის სხვა წარწერებშიაც სწორედ ამავე ეპოქაში მოიხსენება იგივე სახელი zjwh || *Zeúχης*. საფიქრებელი ხდებოდა, ხომ არ არის ეს სახელი სავარაუდო სახელი პიტიახშთა რომელიმე შტოსი, ან სახელი დინასტიის დამწყებისა, რომლის ვენზელიც მეორდებოდა მის შემკვიდრეთა ძეგლებზე. ამ ეჭვს აძლიერებდა ის გარემოება, რომ სასანიანთ დროის ქართულ ფულზედაც გვხვდება ანალოგიური სახელი $X \sim Q_s$ = ქვეახოს, resp. ჯავახოს, რაც მისაჩნვეია გვიანდელ ფორმად სახელისა „ქვეახოს“.

მას შემდეგ, რაც წინასწარი მოხსენება წავიკითხეთ, მცხეთა-არამაზის ექსპედიციის ხელმძღვანელობის განკარგულებით მოხდა წარწერის ტექსტის გასუფთავება, რაც ჩატარებულ იქნა სათანადო წინასწარი ზომების დაცვით დარამაც დიდი ეფექტი მოგვცა, წარწერა ბევრად უფრო ნათლად გამოიმუღავნა.

ამჟამად, წარწერის შესწავლის შემდეგ, უკვე საბოლოოდ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ არამეული დამწერლობით შესრულებულ ტექსტში, რომელიც იწყება სიტყვებით: „Mljk mhrdt mlk rb brh zj prsmn mlk rb“ (= „მეფე მიჰრდატ, მეფე დიდი, ძე ფარსმან მეფისა დიდისა“), — მოხსენებულია მიჰრდატ მეფის პიტიახში „šrgs“, „zjwh“-ის ძე.

ძეგლი, როგორც ირკვევა, არის სტელა ამ არმაზელი პიტიახშისა, რომლის სახელი, მაშასადამე, ყოფილა šrgs, და რომელიც ყოფილა შვილი zjwh-ისა (იგივე *Zeúχης*, resp. *Zeúχῶν*).

არამეული ტექსტის მონაცემების დაზუსტების შემდეგ დაეუბრუნდეთ საკითხს, თუ რა სახელს აღნიშნავს ჩვენი ძეგლის ვენზელი „ჰ—ს“.

თავდაპირველად იმის შესახებ, თუ როგორ გამოითქმოდა სახელი ამ პიტიახშისა, რომელიც არამეულის დამწერლობით აღნიშნულია როგორც *šrgs*. ძველ-ქართული ონომასტიკონის მონაცემების მიხედვით ეს არის სახელი, რომელიც საშუალო საუკუნეთა ქართულ ძეგლებში დამოწმებულია ამ სახით: „ჩ ა რ გ ა ს“. (ეს სახელი ამ ფორმით დამოწმებულია, კერძოდ, სვანეთის დოკუმენტებში 13—15 საუკ.)¹.

თუ ჩვენ დავუშვებთ, რომ ჩვენი ძეგლის ვენზელი „ჰ—ს“ აღნიშნავს ამ პიტიახშის პირად სახელს, მაშინ საფიქრებელი ხდება, რომ ამ სახელის აღრინდელი ფორმა ყოფილა ჭ ა რ გ ა ს, რომლისაგან შემდეგ წარმოიშვა ფორმა ჩ ა რ გ ა ს.

ეს ერთი შესაძლებლობა.

მაგრამ ამავე დროს დასაშვებია მეორე შესაძლებლობაც; ჩვენი ვენზელი შესაძლოა აღნიშნავს არა თვით ჩ ა რ გ ა ს-ჭ ა რ გ ა ს-ის პირადს სახელს, არამედ სახელს პიტიახშთა ახალი შტოსი მამამთავრისა: ქვეახოს.

აღრინდელი ფორმა სახელისა ჯავახ—ჯავახოს—ჯევახოს, ჩანს, არის „ქვეახოს“. ეს სახელი — დაბოლოებით „ოს“ დამოწმებულია სასანური ხანის ფულით. ხოლო ბგერა „ჯ“ რომ თავდაპირველად გამოითქმოდა როგორც „ჰ“, ამას გვიჩვენებს ისტორია სატომო სახელწოდებისა: ტაოხი — ჯავახი, რომლის მოსაშუაღე ფორმაა *ქავახი.

¹ იხ. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები (იბეჭდება ენიმკი-ს გამოცემათა სერიაში), — სახელი ჩ ა რ გ ა ს: გვ. 124, 143, 147, 80, 83, 90, 96, 89 და სხვ. გვარი ჩ ა რ გ ს ა ნ ი, გვ. 105.

აღსანიშნავია, რომ ჭევახოს, მამა ჩარგასისა, ჩვენს ძეგლზე არ მოიხსენება „პიტიახში“-ს ტიტულით. როგორც ირკვევა, თვით ჭევახოს არ ყოფილა პიტიახში; მაგრამ მას შემდეგ ეს ხელისუფლება ჭევახოსის სახლზე გადასულა და ჭევახოსის შვილი ჩარგას „პიტიახში“-ს ტიტულს ატარებს.

ამრიგად, ჭევახოს არის მამამთავარი პიტიახშთა ამ ახალი შტოსი, მამა პირველი პიტიახშისა ამ სახლიდან. ამის გამო სახელი ჭევახოსისა შესაძლოა ქცეულიყო საგვარეულო ტიპის სახელად, და მისი ვენზელი, როგორც პიტიახშთა ახალი შტოსის მამამთავრისა, გამოსახული ყოფილიყო მის მემკვიდრეთა ძეგლებზე.

ეს მით უფრო ბუნებრივია და მოსალოდნელი, რადგან ჭევახოს, როგორც ირკვევა, არ იყო უბრალო პერსონა, არამედ სამეფო გვარეულობის წევრი, რადგან პიტიახში, როგორც წესი, სამეფო გვარეულობიდან ინიშნებოდნენ.

ხოლო სახელი ჭევახოსისა ჩვენს რომ მართლაც საგვარეულო ტიპის სახელად ქცეულა, ამას ბევრი რამ ეთანხმება და ადასტურებს. ჭევახოს და მისი მემკვიდრე ჩარგას (ჭარგას) პიტიახში, როგორც ირკვევა, I და II საუკუნეთა მოღვაწეებია. მათ შემდეგ ეს სახლი, ჩანს, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ძველი იბერიის ისტორიაში. თვით უფრო გვიან ხანაში, VI საუკუნეში ჩვენი წელთაღრიცხვისა, როდესაც იბერიაში მოისპო მეფობა, ხოლო შემდეგ ერისმთავრობის ინსტიტუტი შეიქმნა, ჭევახიანთა სახლი, ჩანს, აცხადებდა პირველობას ქართლის მთავართა შორის. ერთი მთავარი ამ სახლიდან კიდევ აღწევს ერისმთავრობის ხარისხს და უშვებს საკუთარ ფულსაც, რომელზედაც წარწერილია იგივე ძველი საგვარეულო სახელი: X ~ ოს (= ჭევახოს resp. ჭავახოს).

აქ, როგორცა ჩანს, გვაქვს ერთი და იმავე ისტორიული ტრადიციის განუწყვეტელი რგოლი.

მაგრამ ამ საგვარეულო სახლის გვიანდელი ისტორიის საკითხებს აქ ამგზის აღარ ვეხებით დაწვრილებით (ამ საგანზე დაწვრილებით საუბარი გვაქვს სპეციალურ ნარკვევში). აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ არსებობს მთელი რიგი ჩვენებათა, რაც საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ იმავე ჭავახიანთა ძველი იბერიული სახლის შტოს წარმოადგენს საშუალო საუკუნეთა ისტორიაში კარგად ცნობილი მფლობელი გვარეულობა თორელებისა (რომლებიც ფლობდნენ ძველი არმაზის საპიტიახშოს ტერიტორიის ნაწილს). საგვარეულო სახელი თორელთა სახლისა, სტეფანოს ორბელიანის მოწმობით, იყო „ჭავახ-ური“. აღსანიშნავია ამასთან, რომ ამ გვარში გავრცელებული იყო საკუთარი სახელის სახითაც იგივე სახელი „ჭავახ“, და აგრეთვე იმავე ტიპის, ეთნიკური წარმოშობის, მეორე სახელი „კახაჲ“ (ასევე სახელიც „ჩარგას“ იმავე წყების, ეთნიკური ტიპის სახელია, საკუთარი სახელის სახით გამოყენებული).

*

დასასრულ, ჩვენი ძეგლის დროის შესახებ. ძეგლი ეკუთვნის ჩვენი წელთაღრიცხვის I—II საუკუნეებს. ჩარგას (ჭარგას) პიტიახში ყოფილა ხელისუფალი იბერიის მეფის მიჰრდატ ფარსმანის-ძისა. წყაროებში მოხსენებულია ორი მეფე ამ სახელით: 1) მიჰრდატ ფარსმანის-ძე, დასახელებული მცხეთა-არმაზის

ცნობილ წარწერაში 75 წლისა; 2) მიპრდატ, ძე (resp. მემკვიდრე) ფარსმანო-
ნა, „ამიერი მეფე“ — მოხსენებული „ქართლის მოქცევის“ მატთანში II სა-
უკუნეში. თუ რომელი მიპრდატ იგულისხმება ჩვენს წარწერაში, ამ საკითხს
ამგზის ღიად ვტოვებთ, მით უფრო, რომ ამას არა აქვს იმდენად უშუალო კავ-
შირი ამ წერილში აღძრულ საკითხებთან. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ეს ძეგ-
ლი, ყველა მონაცემების მიხედვით, არ სცილდება აქ აღნიშნულ სათარიღო
მიჯნებს, ჩვენი წელთაღრიცხვის I და II საუკუნეებს.

P. S. აქ საჭიროა დამატებით აღვნიშნოთ შემდეგი. რომ სახელი ჭევახოს, ჩანს, სავარაუ-
დლო ტიპის სახელად ქცეულა ანტიკურ ხანაში, ამას ეთანხმება არმაზის არქეოლოგიური გა-
თხრების ახალი მასალები. როდესაც ჩვენ წავიკითხეთ მოხსენება ამ წერილში აღძრული სა-
კითხების გამო (მცხეთა-არმაზის არქ. ექსპედიციის ექსპერტთა კომისიის სხდომაზე
16.XII.1940 წ.) — ცნობილი იყო მხოლოდ ორი ძეგლი ჭევახოსის სახელით. ხოლო ამჟამად
სახელი ჭევახოსისა აღმოჩენილია უკვე ხუთ ძეგლზე: 1. ჩვენს სტელაზე; 2. სერაფიტის სტე-
ლაზე; 3. გემმაზე, რომელიც აღმოჩენილია ასპავრუკ პიტიახშის სამარხში; 4. ბეჭედზე, რომე-
ლიც აღმოჩენილია საპიტიახშო ნეკროპოლის სამარხში № 2; 5. ბეჭედზე, რომელიც აღმოჩე-
ნილია საპიტიახშო ნეკროპოლის სამარხში № 6.